

BÁLINT GYÖRGY: A TORONYŐR VISSZAPILLANT

Cikkek, tanulmányok, kritikák. 1—2. köt. Szerkesztette: Koczkás Sándor és Magyar István. Az utószót Koczkás Sándor írta. A bibliográfiát és a névmutatót összeállította: Magyar István. A jegyzeteket írta: Rét Róza. Bp. 1961. Magvető K. 706; 819.

A felszabadulás előtti újságokból és folyóiratokból lépten-nyomon előbukkanó Bálint-írók már jó ideje igényt támasztottak összegyűjtésükre és kötetbe foglalásukra. Elismeréssel kell üdvözölni mind a válogatók, mind a kiadó munkáját abból az alkalomból, hogy ezt az igényt megközelítő teljességgel kielégítették. Nemcsak Bálint portréját kapjuk meg, hanem a magyar és európai társadalom gazdasági, szellemi, politikai és kulturális mozgási irányainak rajzát is a válság éveitől 1942-ig.

Mindkét kötet zárt kronológiai egységben közli a cikkeket: az I. kötet a szorosabb értelemben vett publicisztikai írásokat, a II. irodalmi és művészeti cikkeket, kritikákat. A kötetek effajta beosztása a cikkek feldolgozásának és értékelésének formáját is jórészt meghatározza: Koczkás Sándor utószava Bálint György cikkei részben a fejlődési szempontok alapján veszi sorra, részben bizonyos összehasonlítást végez publicisztikai és kritikai munkássága közt. Az előbbi jól sikerült, az utóbbi kevésbé.

Koczkás Sándor periodizációjával (1925—31; 1932—35; 1936—39;) egyetérthetünk, bár ezt elsősorban a publicisztikára alkalmazza. Kétségtelen, hogy Bálint György fejlődése itt jobban végigkísérhető, mint kritikai cikkeiben. Polgári radikalizmusa, irónikus, lázadó hangja, meglepően jó politikai tájékozódó képessége segítségével első publicisztikai írásai maguk mögött hagyják az irodalmi kritikákat. Még alig 24 éves, amikor életelvéként hirdeti meg a „dinamikus elégedetlenséget” a *Művész, vigasztalj!* c. cikkében. (József Atilla a maga „dinamikus elégedetlenségét” húsz éves korában korábban írja a *Tiszta szívvel* c. versében.) Ugyanekkor válaszol azoknak, akik az ifjúságtól a keresztény-kurzus kiváltotta lelkesedést kéri számon: „Mindenki cinikusnak számít, aki nem lelkesedik a bevett, szalonképes lelkesedni valóért. Mély sajnálattal közöljük, hogy ebben a pillanatban büszkén valljuk magunkat cinikus fiataloknak. Áruló...bárgyú fiatalok lennénk, ha ma lelkesedni tudnánk.” (*Cinizmus.*) Bálint Györgynek ez a spontán lázadása igyekszik széttrögni minden szellemi börtönrácsot, kitűnő érzékkel fedezi fel és leplezi le az obskurantizmus minden válfaját. Szakavatott kézzel boncolja izekre a kolduskérdést és a szervezkedő fasizmust, a Gömbösféle reform szirénhangját és a cipőtisztító gyerek szempontjait. Helyesen mutat rá Koczkás Sándor, hogy Bálint spontán láza-

dása elvileg egyre megalapozottabb lesz, és a marxizmus elmélyült tanulmányozása közben tudatos forradalmi magatartássá válik. Így jut el a „dinamikus elégedetlenségtől” a felháborodás elméletéig, a cinizmus vádjának vállalásától a hűséget vállaló toronyőr helytállásáig. A felháborodás Bálint szerint az igazi értelmiségi létezési formája, gyakorlattá vált elmélet. Anélkül, hogy a sebeket akarnánk felszakítani, meg kell mondanunk, az igazság kedvéért, a Bálint-i magatartás iránti tisztelet miatt, hogy kortársai közül többen — akiknek még nagyobb szellemi befolyásuk volt — „hallgatásukkal akartak” tüntetni, passzív politikával akartak „ellenállni” a fasizmus előretörésének. Igazságtalanok volnánk, ha tagadnánk, hogy ez is egyfajta averzió volt a fasizmussal szemben (az ilyen averzió jelentőségét objektív következményein, nem pedig a szubjektív szándékon kell lemérni), de még inkább vétenénk az igazság ellen, ha nem látnánk, hogy Bálintot magatartása, gyakorlattá váló felháborodása messze magasan kortársai fölé, József Attila mellé emeli. Marxista világnézetet tette igazán „toronyőrré,” akinek olyan világitó berendezésekkel kellett a riasztó fényjeleket leadni, amelyekhez az energiát önmaga becsületessége, egyenes gerince és lelkiismerete szolgáltatja. Határtalan, sokszor már rögeszmének tűnő hittel bízott az emberi felszabadulásban, a termelő erők és a termelési viszonyok szép harmóniájában. Mint toronyőr sem volt egyedül: „Hiszem..., hogy a városi entellektüelnek a falusi (és városi) szegénység oldalán a helye, távoli, de szoros testvériségben — mert kinek dolgozik végeredményében, ha nem a jövő felszabadult és 'erkölcsükben csinosított' tömegeinek?” (*Hozzászólás a városból.*)

Bálint György publicisztikájának skálája rendkívül széles. Amit megpillant, amiről hall, amit tapasztal — témává lesz. Koczkás Sándor finom elemzéssel tapint a Bálint cikkeiben felfedezhető jelképszerűre. Ebben látja a cikkek ma is eleven, a mának is mondanivalót nyújtó frissességét. Sok igazság van ebben a megállapításban. A koldus, a kapu aljában síró férfi, a kövezeten fekvő, összezúzott cselédnő a társadalmi elesettség és kiszolgáltatottság jelképei. A tintahal, a Szürke Bagolyhoz küldött levél, a farkaskutyáról írt cikkek ugyancsak visszavezethetők egy közös jelképrendszerre, a felszabadult ember gondolatához. Bálint György újságírói tevékenységének kvalitását éppen az mutatja, hogy

a mindennapok szürkének tűnő egyhangúságában fel tudja fedezni azokat a témákat, amelyek egyaránt magukban foglalják a mának szóló aktualitást és a holnapnak szánt mélyebb értelmű és általánosítható igényű figyelemfelkeltést. A szűk értelmezésű aktualitás és a semmitmondó általánosítás két szélső határa közt Bálint kivétel nélkül mindig megteremtette a legművészebb harmóniát. Valóban, publicisztikájával kapcsolatban is a művészség kérdése áll előtérben. Ez egyaránt vonatkozik az eszmeiséget kifejtő ironikus-patetikus stílusra, a téma kidolgozásának logikus-rationális módszerére, a hangnem incselkedő és szatirikus élére. Cikkeinek már első mondatában az egyszerűséggel és a közvetlenséggel hökkent meg. „Egy ember ül a Visegrádi utcában és sír.” (*Egy ember sír.*) „Európában ágyuk dörögnek, repülőgépek búgnak, géppuskák kattognak, és rossz írók hegyezik a ceruzájukat.” (*Rossz írók hajnala.*) „Tudomásul kell venni: sirályok is élnek Budapesten.” (*Sirályok.*) Három mondat, három cikk — és mindháromat el kell olvasni, mert ilyen egyszerűségnek, ekkora közvetlenségnek nem lehet ellenállni. De a második, a hatodik, a tizedik mondat után meghökkent: ezt is el lehet mondani a sírásról? Valóban nérói vonások jellemzik a rossz írókat? stb. Bálint György a meghökkentés művésze. Nem harsányan, hanem finom, lírai hanggal hökkent meg. Koczás Sándor helyesen kutatja Bálint líraiságának egyik tényezőjét a korábban írt költeményeiben. Finom beleérzéssel elemzi stílusa magával ragadó erejét, alkotó elemeit.

Bálint lírai költőként indult és prózairó, publicista és kritikus lett belőle. A költészet nemcsak a líraiságot hagyományozta számára, hanem az érzéket is a szépirodalmi művek felfedezésére, értékelésére. Már 1927—30 közt írt kritikái azzal lepnek meg, hogy kitűnő irodalmi tájékozódó képessége van, színvonalasan elemez, magas művészi igény és mérce jellemzi. Kialakuló, de egyértelműen haladó világnézetét nemcsak publicisztikai cikkeiben érvényesíti, hanem kellően tudja transzponálni irodalmi kritikáira, irodalompolitikai írásaira. (*A kritikuskok árulása; Még egyszer a „Kritikusok árulása”.*) Nem kevésbé mutatkozik meg elvi szilárdsága a színház zülléséről és giccs burjánzásáról írt megjegyzéseiben (*Neotögyökér*). Színházi kritikáiban eszmeileg nemegyszer nagynevű kortársai fölé nő. Csak úgy találomra vessük össze O'Neill: *Szörös majom* c. bemutatójával kapcsolatban Bálint értékelését Kosztolányiévól. Kosztolányi rutinosabban ír, szellemesebben exponál. De látni jóval kevesebbet lát, — és amit meglátott, abban azt dicséri, amit Bálint kifogásol. Ezt mondja: „Hadat üzen (O'Neill) minden tömegnek, minden szervezkedésnek, akár jobbpárti az,

akár balpárti.” (Kosztolányi Dezső: Színház. Nyugat kiadás. Bp. 1948. 130. 1.) És íme, Bálint ítélete: „Eugene O'Neill eldobott... két óriási lehetőséget: a proletár szociális tragédiájának vagy az emberi közösségből kiüldözött egyén tragédiájának megrázó kiépítését. A darabban a kettő közül a harmadik maradt meg: egy szerencsétlen, beteg magánember tragédiája.” (II. k. 16. 1.) Mindebből annak igazolása érdekes, hogy Bálint György kritikai munkássága terén is érvényesíteni, helyesebben, alkalmazni tudja a publicisztikájából már ismert koncepciókat. Sajátos ellentmondás ennek ellenére az a megállapítás, hogy esztétikai cikkei és tanulmányai eszmeiségük miatt mégis elmaradnak a publicisztikai cikkek mögött. Eme elmaradás okának elemzésével maradt adós Koczás Sándor. Az utószóban helyesen történik utalás Bálint György irodalmi érzékenységére, arra a képességére, hogy minden új irodalmi irányra felfigyel, minden új és tehetséges író felfedez. Fogékonysága e téren azonos, vagy megközelítően azonos Németh Lászlóéval, Babitséval, Szerb Antaléval. A probléma csak ott jelentkezik: miért nem érvényesül Bálint marxista világnézete az irodalmi cikkeiben is olyan konzekvensen, mint a publicisztikaiakban. Koczás Sándor, ha röviden is, de meggyőzően mutatja Bálint viszonyát pl. Nietzschehez. E hatást azonban az I. kötet írásaival (publicisztika) kapcsolatban vizsgálja. Nyilvánvaló, hogy a nietzschei gondolatkör, André Gide, Joyce stb. szemléletmódja befolyásolta Bálint irodalmi nézeteit, ismerve azonban a hatások mértékét, nem kielégítő a válasz a fenti problémára. Koczás Sándor felveti még az „átkos aesopusi beszéd”, az újságadta szűk terjedelem, valamint a pszichológizáló és szellemtörténeti módszer negatív hatását. A kérdés még így is kettős: miért nem érvényesültek ezek vagy ezekhez hasonló szellemi befolyások Bálint publicisztikájában, ill. elégséges alapot szolgáltatnak-e ezek az okok a világnézeti elmaradásra, vagy másokat is kell-e keresni? Ennek kutatása a jövő feladata. Feltehetőleg az egyik lényeges okot a húszas és harmincas évek marxista esztétikájának kidolgozatlanságában kell majd keresni.

Koczás Sándor minden további nélkül azonosítja a bálinti „szociális realizmust”, az „új realizmust” a szocialista realizmussal. Úgy hisszük, ez az azonosítás korrekcióra szorul. Igaz az, hogy Bálint e fogalmakat új ábrázolási követelményeként veti fel a lényeglátás, a „nyersanyag”, „a nagy összefüggéseket mutató alapvonalak” kidolgozására (*Nyugati regény — magyar regény*, 511. l.). De már a Bálint szerint ilyen módszerekkel dolgozó írók névszerinti felsorolása is kétséggé teszi a fenti azonosítást (Solohov mellett Steinbeck, Hemingway, közvetve

Maugham, Martin du Gard, Proust, Joyce). Még inkább nehéz elfogadni a „szociális realizmus” — szocialista realizmus megfelelését az elméleti indoklás után. *Nyugati regény* — magyar regény c. cikkében Bálint a következőket írja: „Az írónak tehát, adott történelmi helyzetekben, megvannak az adott történelmi feladatai. Az irodalomnál magánál azonban ilyesmire bajos beszélni.” (II. k. 505. l.). Majd később így folytatja: „A mai regény megmutatja: hogyan reagál a mai...ember a világra. Napjaink lelki magatartását látjuk meg benne.” (Uo. 506. l.). A két megállapítás közti ellentmondás világos. (Az irodalomnál kétséges a történelmi feladat, — ill. a mai regény reagálása a világra, végső fokon a történelemre). De ugyanilyen ellentmondás jellemzi a két pólust külön-külön is. Miért van az írónak történelmi feladata, ha ez a feladat nem jellemzi az általa létrehozott produktumot, magát az irodalmat. Másfajta dilemmát okoz a második idézet ellentmondása. Ha ugyanis a ma regényében napjaink lelki magatartását látjuk függetlenül e műalkotások realista vagy antirealista tendenciájától, akkor ez a megállapítás egyenlőségjelet tesz Thomas Mann és Joyce, Solohov és Proust ábrázolása közé. Nem erőszakolt Bálint gondolatának ilyen továbbfejlesztése, mert ő maga is megvon egy ilyen azonosságot néhány oldallal arrébb, amikor Proust realizmusát a Tolsztoéhoz hasonlítja. (II. k. 513. l.)

Igen érdekesen elemzi Bálint a válságba jutott polgári társadalom tüneteit a modern regényekben. Három válság-aspektusról beszél: a társadalomról, az egyénéről és az idő válságáról (508. l.) E szemléletes vázlat ellenére is hibás következtetésre jut. Az egyik hiba forrása az, hogy a három aspektust egyforma minőségűnek tartja, holott csak az első objektív és meghatározó, a másik kettő szubjektív (az egyén szubjektív válságérzete, az idő szubjektív felbontása). A másik tévedése az, hogy a három válság-aspektust izolálja egymástól és köztük nem az oksági összefüggést, hanem az immanenciát domborítja ki. Bálint ezeket objektíve is szétszakítottan látja, pedig a polgári társadalom általános válsága megelőzője és kiváltó oka az egyén válságérzetének vagy az egyénben létrejövő deformatív időszemléletnek. E szemlélet útján jut el Bálint a „keményen stilizáló”, a „nyersanyagot vas-kézrel összefogó”, a „csúspontokat” megragadó szociális realizmusig. Nyilvánvaló tehát, hogy az ezen az úton elért következtetés — szociális realizmus — nem lehet azonosítási a szocialista realizmussal. A válságkomplexum összetevőinek mesterséges szétválasztása, természetesen a polgári déka-

dens regényben a legváltozatosabban jut kifejezésre — (Woolf: Orlando, Mrs Dalloway; James Joyce: Ulysses; Proust: Az eltűnt idő nyomában; Upton Sinclair: Mocsár stb.)

Ugyancsak izgalmas és a műnek is sokatmondó elemzés lenne Bálint szürrealizmusról tett megállapításainak végigkövetése (514. l.). Egy ilyen recenzióban azonban a polimezálás helyett a problémák egy részének felvetésével kell beérnünk. De az elemzést is el kell kezdeni.

Koczás Sándor sokoldalúan vizsgálja Bálint és Radnóti Miklós baráti-írói kapcsolatát. Érdekesen mutat rá a József Attila költeményeivel való alkalmankénti témaazonosságra (pl. *Eső*). Bálint egyike volt ama keveseknek, aki még a felszabadulás előtt meglátta nagy proletárköltőnk helyét irodalmunk fejlődésében. Érdemes végigkísérni, hogy 1935-től, egyik értékelő cikkétől (*József Attila versei*) hogyan jut el maga Bálint is addig, hogy ne csak összegyűjtse és 1940-ben kiadja verseit, hanem a magyar irodalom klasszikusát lássa József Attilában. Előbb „a háború utáni nemzedék legnagyobb magyar költőjének tartja”. (*Az értelem vértanúja*). Majd később már a „század egyik legnagyobb költőjeként” tiszteli. (*József Attila élete*.) *Nyugati regény* — magyar regény c. tanulmányában pedig világirodalmi szintre emelve állapítja meg: nincs, aki felülmúlja (504. l.). József Attilát ebben az időben így értékelni csak az tudta, aki világnézetileg maga is marxista volt.

13 év termése, mintegy 400 cikk és tanulmány 1300 oldalon összegyűjtve és kiadva — önmagában is elismerésre és megbecsülésre méltó vállalkozás. A válogatás elvéhez nehéz hozzászólni, mert ami kimaradt, jórészt hozzáférhetetlen. Értékelni azt lehet tehát, amit kaptunk. Ez feltétlenül jó. Ellentmondásaiban is egységes Bálint-képet kapunk a szerkesztők jóvoltából, amely, bár nem törekszik teljességre, mégis annak érzetét kelti. S ezt csak fokozza a reprezentatív terjedelem. E téren messze felülmúlja az eddigi vállalkozásokat. (Vö. *Emberi méltósággal*, 1947; *A szavak felkelése*, 1954.) A bibliográfia, a jegyzet és a névmutató gondos összeállítása jól kalauzolja az olvasót.

Koczás Sándor terjedelmes értékelő tanulmánya a kritikai megjegyzések ellenére is szép, meleg hangú, felfedezőírás. Kellő koncepcióval és rendszerezéssel, összehasonlító szemlélettel lényegében alapvető Bálint-értékelést ad, amely megfelelő kiindulási lehetőséget nyújt Bálint munkásságának részleteit is feltáró további kutatásokhoz.

Földényi László